
فهرست مطالب

پیش‌گفتار	یازده
مقدمه	سیزده
نسخه‌های مخزن‌الاسرار	سیزده
۱. نسخه کتابخانه ایندیاناپولیس (A)	سیزده
۲. نسخه انستیتو نسخه‌های خطی شرقی آکادمی علوم روسیه، سنت پترزبورگ (B)	پانزده
۳. نسخه کتابخانه ملی پاریس (C)	هجده
۴. نسخه کتابخانه دولتی برلین (D)	بیست
۵. نسخه کتابخانه بادلیان دانشگاه اکسفورد (E)	بیست و دو
۶. نسخه کتابخانه ملی پاریس (F)	بیست و چهار
۷. نسخه کتابخانه آیه‌الله مرعشی (G)	بیست و شش
۸. نسخه سعدلو (H)	بیست و هشت
۹. نسخه کتابخانه ایاصوفیه (I)	سی
۱۰. نسخه کتابخانه سنا (J)	سی و دو
۱۱. نسخه کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران (K)	سی و چهار
۱۲. نسخه کتابخانه علامه طباطبایی شیراز (L)	سی و شش
۱۳. نسخه آستان قدس (M)	سی و هشت
روش تصحیح	چهل و هفت
نام و لقب نظامی	چهل و نه

عصر و محل زندگی نظامی	پنجاه و چهار
آثار نظامی	شصت
ولادت و وفات وی	شصت
زبان نظامی	نود و چهار
ساختار و سبک مخزن الاسرار	یکصد و هشت
عقاید اهل عصر	یکصد و چهل و نه
کتاب مخزن الاسرار	۱
مناجات اول	۶
مناجات دوم	۹
در نبوت محمد علیه السّلم	۱۱
در معراج سید علیه السلام	۱۴
نعت اول	۲۰
نعت دوم	۲۲
نعت سیوم	۲۵
نعت چهارم	۲۸
در مدح ملک بهرام شاه بن مسعود	۳۱
در خطاب زمین بوس	۳۴
در فضیلت سخن	۳۷
در مرتبه سخن منظوم	۴۰
در مطالبت حقایق	۴۶
خلوت اول	۵۳
خلوت دوم	۶۳
مقاله اول	۷۲
حکایت	۷۸
مقاله دوم	۸۰
حکایت	۸۴
مقاله سیم	۸۸
حکایت	۹۲

۹۴	مقاله چهارم
۹۶	حکایت
۹۹	مقاله پنجم
۱۰۳	حکایت
۱۰۵	مقاله ششم
۱۰۸	حکایت
۱۱۲	مقاله هفتم
۱۱۶	حکایت
۱۱۸	مقاله هشتم
۱۲۲	حکایت
۱۲۳	مقاله نهم
۱۲۸	حکایت
۱۲۹	مقاله دهم
۱۳۴	حکایت
۱۳۵	مقاله یازدهم
۱۳۸	حکایت
۱۴۰	مقاله دوازدهم
۱۴۳	حکایت
۱۴۶	مقاله سیزدهم
۱۴۸	حکایت
۱۵۲	مقاله چهاردهم
۱۵۶	حکایت
۱۵۸	مقاله پانزدهم
۱۶۲	حکایت
۱۶۴	مقاله شانزدهم
۱۶۸	حکایت
۱۶۹	مقاله هفدهم
۱۷۴	حکایت

۱۷۵	مقاله هشدهم
۱۷۸	حکایت
۱۸۲	مقاله نوزدهم
۱۸۷	حکایت
۱۸۹	مقاله بیستم
۱۹۳	حکایت
۱۹۵	در مدح پادشاه سعید بهرام شاه
۱۹۹	در ختم کتاب
۲۰۳	شرح ابیات
۶۶۹	نمایه‌ها
۶۷۱	آیات قرآن
۶۷۹	احادیث و اقوال بزرگان و امثال عربی
۶۸۵	فهرست ترکیبات دستوری
۷۰۳	فهرست ترکیبات تصویری
۷۲۹	ابیات فارسی
۷۶۱	ابیات عربی
۷۶۳	نام کسان
۷۷۱	اقوام، گروه‌ها و طوایف
۷۷۵	نام جای‌ها
۷۷۹	کتاب‌ها
۷۸۹	اصطلاحات و مفاهیم
۸۱۳	کلمات، اصطلاحات و عبارات شرح شده
۸۷۹	فهرست منابع

مقدمه

نسخه‌های مخزن الاسرار

● در انتخاب نسخه‌ها با ملاحظه نسخه‌های فراوان موجود، بنا را بر این گذاشتیم که تنها از نسخه‌هایی استفاده کنیم که تاریخ کتابت آن‌ها نهایتاً تا آخر قرن هشتم هجری باشد. نسخه‌های متأخر که شمارشان نیز بسیار است هم افزوده‌های بسیاری دارند و هم در ضبط‌ها بی‌دقت یا کم‌دقت اند.

● نشانه نسخه‌ها را با رعایت ترتیب تاریخی آن‌ها با ترتیب حروف الفبای انگلیسی نشان داده‌ایم تا ضمن تمایز از حروف فارسی ضبط نسخه‌بدل‌ها در پاورقی، نشان‌دهنده تقدم و تأخر آن‌ها نیز باشد.

رتبه نسخه‌های بدون تاریخ یا با تاریخ مشکوک را با تشخیص خودمان از اعتبار نسخه، تعیین کرده‌ایم.

۱. نسخه کتابخانه ایندیاناپولیس (A) با شماره 1444

این نسخه در مجموعه‌ای شامل مخزن الاسرار، آثار خواجه عبدالله انصاری، سنایی غزنوی، عطار نیشابوری و... است. در مجموعه مخزن الاسرار پس از منطق الطیر عطار و پیش از منظومه‌ای با عنوان «نسیم الصبا الی الصبا» قرار گرفته است.

خط: نسخ خوانا و پخته.

کاتب: فضل‌الله بن محمد بن عمر بن عثمان بن عثمان بن محمود بن احمد بن الحسن بن هارون الصوفی.

تاریخ کتابت: ربیع الآخر ۶۳۷ هجری.

اندازه: ۱۵/۵ × ۲۳/۵ سانتیمتر.

با این‌که مخزن الاسرار در اواخر کتاب قرار گرفته برگه‌ها را از عدد یک شماره‌گذاری کرده‌اند. از برگ ۱ تا ۲۴. هر صفحه ۴ ستون و هر ستون ۲۵ سطر دارد. تمام صفحات با شنگرف جدول‌بندی شده‌است.

عنوان نسخه در همان صفحه آخر منطق الطیر، پایین صفحه، با زر نوشته شده: کتاب مخزن الاسرار. در کنار عنوان، مهر مالکیت نسخه دیده می‌شود که البته خوانا نیست چون مهر دیگری روی آن زده‌اند. عنوان در سطر بعد با همان قلم و به زر، ادامه دارد: «از گفتار نظامی کنجه رحمة الله علیه و نور قبره.»

معلوم است که کاتب حرفه‌ای نبوده و عنوان‌ها در متن به جای وسط صفحه (ستون‌های ۲ و ۳)، در ستون‌های ۱ و ۲ و ۳ و ۴ نیز آمده. در کل نسخه آراسته‌ای نیست. تاریخ کتابت مخزن در پایان منظومه درگ ۲۴ ر، پایین صفحه آمده: ربیع‌الآخر ۶۳۷ و همان مهر مالکیت ابتدای منظومه، این‌جا هم دیده می‌شود که به همان صورت دو مهر روی هم زده شده.

منطق الطیر عطار که پیش از مخزن آمده نیز به خط همین کاتب است (فضل‌الله بن... الصوفی) و تاریخ «فی شهر صفر من سنه سبع و ثلاثین و ستمایه» (صفر ۶۳۷) در آخر آن (در دو ستون کناری) آمده‌است. همین جا بین دو ستون، نام مالک نسخه آمده: محمد بن منصور بن محمد بن منصور بن احمد که در تاریخ فروردین ۶۴۶ نسخه را خریداری کرده‌است. پیش از انجامه شش بیت پایانی حکایت بوسعید در حمام آمده و بیت «افرین جان افرین باک را / انک جان بخشید و ایمان خاک را» آخرین بیت منطق الطیر است.

کاغذ این نسخه کهنه و فرسوده می‌نماید. در حاشیه‌ها و جاهایی در متن، کاغذ فرسوده شده و از بین رفته و با کاغذ سفید جدید ترمیم شده‌است. صفحات زوج رکابه دارد. در بعضی صفحات به خط کاتب و مواردی اندک به خط جدید غالباً در حد یک یا دو کلمه و گاه در حد یک مصراع اصلاحاتی در حاشیه به چشم می‌خورد که یا کلمه‌ای جافتاده‌است یا به علت آسیب دیدگی متن، ناخوانا شده‌است. اصلاح از نوع اخیر به خط جدید است.

رسم الخط:

«پ» در اکثر موارد «ب» با یک نقطه ضبط شده اما «پ» با سه نقطه هم در نسخه دیده می‌شود.

«چ» همه جا «ج» با یک نقطه ضبط شده است.

ذال فارسی معجمه در نسخه رعایت شده است.

نشانه مد «ر» در نسخه دیده نمی شود.

در کلمات مختوم به (â) و (î) به هنگام اضافه، «ی» به صورت همزه ء نوشته شده است.

کسرهٔ پس از هجای کشیدهٔ «ای» (î) به صورت همزه روی «ی» ضبط شده است: روشنی

صدای «ای/یی» حتی در یک بیت به دو صورت ضبط شده: توء / تویی «در همه فن صاحب

یک فن توء / جان دو عالم بیکی تن تویی» (گ ۵ ر)

در موردی به جای «ای/یی» به همزه «ا» اکتفا شده است: سرخ سواری به ادب بیش او / لعل

قباً ظفراندیش او. (گ ۷ ر)

«که، چه» در اغلب موارد «کی، جی» ضبط شده است.

«آنچه و آنکه» به صورت «انج و انک» ضبط شده است.

«ه، ه» هاء صفت مفعولی در ماضی نقلی سوم شخص مفرد بنا بر اقتضای وزن غالباً حذف

شده است: «نمردست» (گ ۲ ر).

در نسخه «حیاه، حیوه، صوره، ناحیت و ناحیه» در کنار «حیات، صورت و ناحیه» ضبط

شده است.

نسخه ضبط‌های خاص هم دارد:

«شفی جوی» به جای «شفاجوی» (گ ۴ ر)

«کرده یم» به جای «کرده ام»: من که از ان شب صفتی کرده یم / ان صفت از معرفتی کرده یم (گ

۹ پ).

«خرشید» به جای «خورشید» (همه جا)

کاتب در مجموع در گذاشتن نقطه‌ها امساک می کند.

۲. نسخهٔ انستیتو نسخه‌های خطی شرقی آکادمی علوم روسیه، سنت پترزبورگ (B) با

شمارهٔ C1102

خط: نسخ پختهٔ خوانا.

کاتب: محمد بن القریش بن محمد الحسنی الطباطبا الاصفهانی.

تاریخ کتابت: ۱۶ صفر ۷۱۰ هجری.

اندازه: ۱۲ × ۲۳ سم.

این نسخه متعلق به رضاقلی خان هدایت بوده است.

در آغاز این نسخه درگ ۲۱۳ ر به خط کهنه بیتی آمده: «هرکه او نیک می کند یا بد / نیک و بد هرجه میکند یابد» و زیر آن عنوان «کتاب مخزن الاسرار کفتار حواحه نظامی علیه رحمه» (جز «کتاب مخزن» بقیه بی نقطه) آمده است. در ادامه عنوان (در سطر زیر آن) یادداشتی به خط مالک آمده است:

«و سایر مثنویات که درین رساله است در طهران بمایعه شده و ار تاریخ کتابت این کتاب بانصد و بنحاه و کسری گذشته است و چندین نفر چون من هر روزی ادعای ملکیت این کتاب را داشته اند و همه رفته اند و ان را بدیکری گذاشته اند لهدا چندروزی بعاریت با ماست و انا العبد الفقیر رضاقلی متخلص بهدایت تحریرا فی ربیع الثانی فی طهران سنه ۱۲۵۸» زیر این عبارت مهر مالک نقش شده: «لاله‌الاله الملک الحق المبین عبده رضاقلی ۱۲۶۹»

عنوان‌ها قدری درشت‌تر نوشته شده‌اند و بالای غالب عنوان‌ها خطی شنگرفی برای جداکردن عنوان از ابیات پیش از آن رسم شده، چند عنوان در اواخر با شنگرف نوشته شده است. هیچ تزیینی در آغاز و پایان منظومه و نیز در حاشیه و... دیده نمی شود.

در این مجموعه، مخزن الاسرار در ۸۶ برگ، هر صفحه به تناوب شامل ۱۲ یا ۱۳ بیت است که ازگ ۲۱۳ پ آغاز و درگ ۲۹۹ پ به پایان می رسد.

پس از انجامه باز به خط مالک آمده: «بتاریخ شهر ربیع الثانی سنه ۱۲۵۸ در طهران بمایعه حقیر... رضاقلی درامد» و زیر آن همان مهرگ ۲۱۳ ر نقش شده است. در صفحه پس از انجامه، عنوان نسخه بعدی آمده است: «احتیارات من اسرارنامه ملک الشعرا فریدالدین عطار رحمه الله علیه»

زیر این عنوان باز مهر رضاقلی خان هدایت نقش بسته و زیر مهر به خطی جدید نوشته شده: «بعد از انشاء صحایف و ثناء محمدی الحمد لله الدی ادهب عنا الحرن»

صفحات زوج رکابه دارد.

تصحیحاتی چند در حاشیه به خط کاتب دیده می شود. چند مورد هم تصحیحات و بیت‌های افزوده به خط جدید در حاشیه به چشم می خورد.

برای اطلاعات بیشتر درباره این نسخه ← «در حاشیه ایرانشناسی (۳)».

رسم الخط:

پ غالباً با یک نقطه و گاه با سه نقطه نوشته شده‌است و البته گاهی بی نقطه.
 چ همه جا ج (با یک نقطه) ثبت شده.
 هیچ جا سرکش ک به کلمه نچسبیده.
 آنچه و آنکه» به صورت «آنچ و آنک» ثبت شده.

«ه، ه» هاء صفت مفعولی در ماضی نقلی سوم شخص مفرد بنا بر اقتضای وزن غالباً حذف شده‌است: مه که نکین دان زبرجد شدست / خاتم او مَهر محمد سدست (گ ۲۱۸ ر)
 در مواردی حرف پیش از ک، به جای سرکش کاف نشسته است: ن، ف، ب به جای سرکش نوشته شده. مشکل این حرف نکردند حل (گ ۲۱۴ ر)
 منبر نه پایه بهم برفکن (گ ۲۱۶ ر) چون در تو حلقه بکوش توائم
 کرم روی هم نکرد / یک نفس از کرم روی کم نکرد (گ ۲۱۷ ر)؛ درگذر از کار و کرانی مکن (گ ۲۵۸ پ) کر نفسش
 کسره) پس از کلمات مختوم به مصوت‌های بلند اغلب به صورت همزه/یای نیمه ضبط شده:
 مفرعه کم زن که فرس باء تست (گ ۲۳۴ ر)؛ روء خود از عالمیان تافتم (گ ۲۳۶ ر)
 در کلمات مختوم به های غیر ملفوظ به هنگام اضافه شدن به کلمه‌ای دیگر و نیز در مواردی که به کلمه دیگر اضافه نشده روی «ه» همزه گذاشته شده: حله کر خاک و حلی بند اب (گ ۲۱۳ پ)
 مفره کش رشته یکتاء عقل (گ ۲۱۳ پ)
 «یی» پس از مصوت بلند «â» و «û» به صورت همزه/یای نیمه ثبت شده: لعل قباء ظفراندیش
 او (گ ۲۳۶ ر) قبایی
 در مواردی روی های ملفوظ در پایان کلمه هنگام اضافه همزه گذاشته است: صدرنشین کشته
 شه نیم‌روز (گ ۲۳۶ ر)
 تایی گرد «ة» در مواردی به تایی کشیده تبدیل شده: هست در این دایره لاژورد / مرتبت مرد
 بمقدار مرد (گ ۲۵۴ ر)
 همزه به جای ی، «ائم» به جای «ایم» ضبط شده: چون در تو حلقه بکوش توائم (گ ۲۱۷ ر)
 «که» در مواردی «کی» ضبط شده: شک نه بدان شد که عدم هیچ نیست / شک به وجودست
 کی هم هیچ نیست (گ ۲۶۸ پ)

گاهی «که» به صورت **از و با بی حجه و کله** (گ ۲۵۶ پ) نوشته شده.
 «ر» پس از «د» گاه متصل به «د» نوشته شده: **درستیج در وصال** (گ ۲۵۶ پ)
 گاه دو کلمه به هم چسبیده نوشته شده مانند کهست = که هست. (گ ۲۱۴ ر)
 مصوت بلند «آ» چه در ابتدا و چه در وسط کلمات وقتی به حروف دیگر نچسبیده، غالباً به صورت **یاره لوساعه جار زناد** (گ ۲۴۴ پ او / جانرا) و هنگامی که به حروف دیگر می چسبند گاه به صورت **مکرره زحی درزک** (یاره / ساعد) نوشته شده است.
 کاتب در گذاشتن نقطه های کلمات بسیار ممسک است.
 با وجود قدمت بیشتر، در مجموع این نسخه بهتر از نسخه ۷۶۳ پاریس (نسخه اساس) نیست.

۳. نسخه کتابخانه ملی پاریس (C) با شماره: SUPPL PERS. 1817

شامل خمسه در ۲۰۷ برگ.

خط: نستعلیق.

کاتب: احمد بن الحسین بن سانه (درگ ۶۴ ر انجامه خسرو و شیرین).

تاریخ کتابت: ۹ ربیع الاول ۷۶۳ هجری.

عبارت «تذکره لطفعلی بیک آذر آتش قده» در صفحه آستریدرقه و نام شهر «بورسه» درگ ۶۴ پ و ... حاکی از این است که نسخه مدتی در ترکیه نگه داری می شده است.

مخزن الاسرار درگ ۱ پ آغاز می شود که شامل ۱۷ برگ (۳۲ صفحه) است. جز در صفحه نخست هر صفحه ۳۵ سطر در چهار ستون دارد.

صفحه آغازین سرلوح و تذهیب دارد که بخشی از آن‌ها آسیب دیده است. در کتیبه به خط کوفی تزئینی نوشته شده: «و لذكر الله اعلى» بخشی از صفحه آسیب دیده و مجموعاً ۱۰ بیت از ستون های ۲ و ۳ و ۴ با خط نستعلیق خوب بازنویسی شده است. عبارت کتیبه در پایین صفحه به علت آسیب دیدگی، خوانا نیست.

عنوان‌ها در وسط صفحه (ستون های ۲ و ۳) داخل جدول و با شنگرف نوشته شده و به خط جدید با مرکب مشکلی تکمیل شده است.

صفحات زوج رکابه دارد (جز در برگ هایی که متن و حاشیه شده).

درگ ۴ ر: یک بیت در حاشیه افزوده شده و درگ ۱۲ ر، ۱۳ ر و ۱۴ ر هر کدام دو بیت و در

گ ۱۴ پ یک بیت و گ ۱۵ ر هفت بیت و گ ۱۶ پ چهار بیت به خطی نو و متأخر افزوده دارد. تعداد ابیات در ص نخست ۴۲ بیت و در صفحات بعد ۶۶ و ۶۸ بیت است و در مجموع این نسخه مخزن الاسرار ۲۰۸۲ بیت دارد.

انجامه مخزن درگ ۱۵ ر آمده، در طرف راست انجامه مهری نقش شده «امر سلطان ابراهیم علی...» و طرف چپ انجامه مهر مقابله و تصحیح «صح ابراهیم» که این دومی درگ ۶۴ ر زیر انجامه خسرو و شیرین نیز به چشم می خورد.

درگ ۶۴ پ نام مالک احتمالی نسخه «ابن عماد بن فتح الله الغ بیک المحوی» آمده که تاریخ «نهم... ۹۱۳ بورس» ذیل آن درج شده است.

درگ ۶۵ ر ذیل بیتی از قاضی عیسی «هرکز حسد نبردم بر منصبی و مالی / الاکسی که دیده باکلرخی و صالی» تاریخ ۹۱۴ ثبت شده.

درگ ۹۶ ر مهری به چشم می خورد شامل دو دایره، در دایره میانی «جواد. مهدی» نوشته شده و در دایره بزرگ «باقر. جعفر. موسی. رضا. تقی. تقی. حسین.» و چند کلمه دیگر که خواننده نمی شود ولی می شود حدس زد که «علی. حسن. حسین. علی» باشد (نام ۱۲ امام).

درگ ۹۸ پ در طرف راست انجامه لیلی و مجنون مهر مقابله «صح ابراهیم ۱۲۳۴» و در طرف چپ آن مهر «امر ابراهیم سلطان علی ۱۲۳۴» نقش بسته است.

درگ ۱۱۳ پ مهری در گوشه سمت راست بالای صفحه نقش بسته که خوانا نیست اما مشابه مهرگ ۱۳ پ است. در حاشیه همین صفحه به خط تعلیق بیتی از حافظ نوشته شده «از صدای سخن عشق ندیدم خوشتر یادکاری که درین کنبد دوار بماند» و زیر آن تاریخ ۹۱۴ آمده با نوشته ای «...ختم بالخیر و... بتاریخ ۴ صفر سنه ۹۱۴» که احتمالاً نوشته مالک نسخه باشد.

رسم الخط:

ذال فارسی در بسیاری جاها دیده می شود.

کاتب «آنک و آنج» را به جای «آنکه و آنچه» می نویسد.

به جای یای بدل از کسره پس از مصوت بلند آ همزه می گذارد: «غوغاء» به جای «غوغای»

(گ ۱۲ ر)

به جای «ای» پس از کلمات مختوم به های غیر ملفوظ، همزه می گذارد: مرحله ء به جای

مرحله‌ای (گ ۱۲ پ)؛ چشمه‌ء به جای چشمه‌ای (گ ۱۲ پ)
به جای «ی» بدل از کسره در انتهای کلمات مختوم به مصوت، همزه می‌گذارد: توء به جای
توی (گ ۱۲ پ)
همزه زاید هم در مواردی دیده می‌شود، «دایره‌ء» به جای دایره: نقطه نه دایره بهرام‌شاه
(گ ۳ ر)

«چ» تقریباً همه جا «ج» (با یک نقطه) ثبت شده گاهی به ندرت با سه نقطه.
«پ» در مواردی ب (با یک نقطه) ضبط شده و در مواردی با سه نقطه: خلوتی پرده‌ء اسرار
شو (گ ۲ پ)؛ بیکر آن قوم (گ ۲ پ)
سرکش کاف و گاف در مواردی به شکل همزه در آمده است: دید بجشمی له خیالش نبود؛ لو
عرض و حوهر ازان سوتر ست؛ لوری انلس که بدیدن نلفت (گ ۲ ر)
در موارد زیادی هم روی سرکش کاف این همزه دیده می‌شود: پای عدم در عدم اواره کن /
دست فنا را بفنا یاره کن؛ خیز و به از جرخ مداری بکن / لونلند کار تو کاری بکن (گ ۳ ر)
کاتب چندان پایبند ضبط نقطه‌های کلمات نیست اما در گذاشتن تشدید دقت دارد.

۴. نسخه کتابخانه دولتی برلین (D) با شماره Ms. Or. Minut. 35

خمسه نظامی در ۲۶۴ برگ.

خط: نسخ واضح و خوانا.

کاتب: مسعود بن سلمان بن کمال کریم (گ ۲۶۴ ر).

تاریخ کتابت: دهه دوم جمادی الآخر ۷۶۴ هجری (مخزن) و بقیه منظومه‌ها: ۷۶۵.

محل کتابت: دارالملک شیراز.

اندازه: ۱۱/۵ × ۲۴/۵ سم.

گ ۴۴ پ: انجامه مخزن (در حاشیه) «فی عشر الثانی من سهر جمادی الاخر لسنه لرابع

وستین وسبعمايه الهجریه النبویه...»

در گ ۲۶۹ با مداد نوشته شده: خمسه نظامی ۴ تومان

نسخه در گ ۱ پ با منظومه خسرو و شیرین در متن و مخزن الاسرار در حاشیه آغاز می‌شود.

سرلوح آغازین طرح نسبتاً ساده‌ای دارد و چندان پرکار و استادانه نیست.

تمام صفحات با طلا و شنگرف و لاجورد جدول کشی شده است. در هر صفحه دو ستون در

وسط (خسرو و شیرین) و در حاشیه سه طرف (بالا، کنار، پایین) مخزن/الاسرار نوشته شده است. متن به تناوب ۲۸ و ۲۹ سطر و حاشیه (مخزن) ۲۰ و ۲۱ سطر است. عنوان‌ها همه با زر نوشته شده‌اند. کرم‌خوردگی‌های اندکی در برگ‌ها (حاشیه و متن) به چشم می‌خورد که چندان لطمه‌ای به نوشته‌ها نرسانده است. آثار آبدیدگی در سمت بالای عطف کتاب به چشم می‌خورد. نسخه بین برگ ۵ و ۶، ده برگ افتادگی دارد. ۴۵۸ بیت مخزن/الاسرار (بیت‌های ۱۴۲ تا ۵۵۹ و ۲۱۵۴ تا ۲۱۹۳ همین چاپ) و حدود ۶۴۰ بیت از خسرو و شیرین از نسخه ساقط شده است. علاوه بر این، مخزن ۷۴ بیت، بیت‌های ۵۶۲ تا ۶۳۴ چاپ ما را ندارد. درگ ۲۶۹ ر دو مهر در پایین صفحه به چشم می‌خورد که هر دو یکی است: «عبده میرزاخان ۱۲۷۰»

در مواردی اندک (تاگ ۴۳ پ) اصلاحاتی به خط جدید در حاشیه دیده می‌شود. درگ ۳۹ ر معنی لغتی را از برهان قاطع در حاشیه نوشته‌اند.

رسم الخط:

کاتب از گذاشتن علامت مد « ِ » روی الف امساک کلی دارد. «پ» گاهی با سه نقطه و گاه با یک نقطه ضبط شده است. «چ» بیشتر با یک نقطه و گاه با سه نقطه ضبط شده است. ذال فارسی در موارد بسیاری به چشم می‌خورد. کاتب در ضبط «ی» دقت ندارد. در موارد بسیاری یای پس از مصوت بلند «â» را «ئی» ثبت کرده است. «بیش بقائی» به جای «بیش بقای»، «پرده کشائی» به جای «پرده گشای» (گ ۱ پ) در موارد بسیاری روی‌های غیرملفوظ در آخر کلمه که اضافه نشده همزه گذاشته مانند «سبزه و من» (گ ۸ ر)، «نالۀ و اشک» (گ ۸ پ). شاید هم «ه و» را «ئی» خوانده است: (سبزه یو من، ناله یو اشک) در مواردی از گذاشتن همزه بدل از ای/ئی روی‌های غیرملفوظ در آخر کلمه غفلت می‌کند. «داده» به جای «داده‌ای» (گ ۴ ر) «نوازنده، سازنده» به جای «نوازنده‌ای، سازنده‌ای». (گ ۴ پ) در موارد بسیاری به جای «ای» نکره، روی‌های آخر کلمه همزه گذاشته است: محرم این پرده نه زینهار (گ ۶ پ) (= محرم... نه‌ای)

در موارد بسیاری های غیر ملفوظ در آخر کلمه را به هنگام اضافه شدن به یای مصدری حفظ می‌کند و گاهی حذف می‌کند مانند برده‌کی، برورده‌کی (گ ۱ پ، گ ۵ پ) و نیز بردکی های غیر ملفوظ را پیش از «ها» نشانه جمع حذف می‌کند: «خواستها» (= خواسته‌ها) (گ ۶ پ)

«ه، ه» هاء صفت مفعولی در ماضی نقلی سوم شخص مفرد بنا بر اقتضای وزن غالباً حذف شده‌است: «شدست، نبردست، نسبردست، نهادست» (گ ۳۱ پ، گ ۳۹ پ) «ب» در ابتدای فعل امر/ مضارع را گاه چسبیده به فعل و گاه جدا نوشته است: هم تو ببخشا و به بخش ای کریم (گ ۴ پ)

حیات را حیوة ضبط کرده‌است و قوت را قوۃ. قوۃ کوهی ز غباری مخواه (گ ۳۷ ر) ضبط‌های نادر نیز دارد: غاره‌تیانی (گ ۴۰ پ) «سنکریخت» (گ ۲ پ) به جای سنگ ریخت؛ «بفرسنکداشت، تنکداشت» (گ ۶ ر) به جای به فرسنگ داشت، تنگ داشت. خورشید همه جا «خرشید» ضبط شده‌است. عذرپریرنده (گ ۲ ر) به جای عذرپذیرنده ضبط شده است (ظ: عذرپذیرنده)

۵. نسخه کتابخانه بادلیان دانشگاه اکسفورد (E) با شماره Ms. Ous. 274 & Ms. Ous. 275 شامل خمسه در دو مجلد به ترتیب ۱۴۱ و ۱۵۳ برگ. مجلد نخست شامل مخزن الاسرار، خسرو و شیرین و لیلی و مجنون است و مجلد دوم شامل هفت پیکر، شرف‌نامه و خردنامه. خط: نستعلیق.

کاتب: احمد بن الحسین بن سانه (گ ۱۴۱ پ، انجامه لیلی و مجنون).

تاریخ کتابت: ۷۶۶ هجری.

مخزن الاسرار در ۲۵ برگ (صفحه ۱ تا ۴۸)، جز دو صفحه نخست، هر صفحه ۲۴ سطر در چهار ستون دارد. مخزن الاسرار در این نسخه در مجموع شامل ۲۱۸۵ بیت است. در چهار صفحه پیش از متن مخزن در مجلد نخست و نیز در صفحه پیش از متن هفت پیکر در مجلد دوم به انگلیسی و فارسی عنوان نسخه، نام منظومه‌ها، شماره برگ آغاز و انجام‌ها، تاریخ سرودن و تاریخ کتابت آن‌ها را نوشته‌اند.

شماره صفحات در گوشه سمت راست بالای صفحات زوج درج شده که البته شماره‌ها را از

صفحه زوج شروع کرده‌اند یعنی شماره ۱ در صفحه زوج درج شده. صفحات هر منظومه را از ۱ شماره‌گذاری کرده‌اند. ظاهراً نسخه به صورت معمولی هم شماره‌گذاری شده بوده که در بعضی صفحات (خصوصاً اواخر لیلی و مجنون) آثار آن به چشم می‌خورد.

صفحات منظومه‌ها جدول کشی شده‌اند.

صفحات زوج رکابه دارد.

پیش از ص ۱ در وسط صفحه طرحی ترنج‌گونه نقش شده شامل خطبه‌ای به عربی به خط ثلث و نسبتاً درشت که خوانا نیست.

انجامه مخزن نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد اما در انجامه منظومه‌های دیگر تاریخ کتابت و نام کاتب قید شده است. کاتب این نسخه همان کاتب نسخه ۷۶۳ پاریس است.

صفحات ۱۸-۳۳ و ۴۰-۵۰ نونویس است به خط نستعلیق خوب. صفحات آغازین خسرو و شیرین (۱-۲۱) نیز به همین خط جدید است. در جاهای دیگر نسخه نیز (با همین خط) صفحاتی نونویس شده است. با توجه به یک‌دست بودن عنوان‌ها در بخش‌های کهنه و نونویس نسخه، احتمالاً بخش نونویس از روی اصل نسخه رونویسی شده باشد نه از نسخه‌های دیگر.

در برخی صفحات ابیاتی در حاشیه به خط جدید افزوده شده که مجموعاً به ۱۵ بیت نمی‌رسد.

در این نسخه عناوین نسبتاً کوتاه است و برای حکایت‌ها هم تنها به عنوان «حکایت» اکتفا شده است.

سرلوحه نسبتاً ساده‌ای در آغاز منظومه‌ها به چشم می‌خورد. عنوان‌ها در تصویر سیاه سفید کم‌رنگ‌اند و به نظر می‌رسد که با شنگرف نوشته شده باشند.

رسم الخط:

ذال فارسی در مواردی به چشم می‌خورد: کسوت حان داذ تن آب را؛ ترک ادب بوذ ادب کردمش (گ ۲ ر)

«پ» اغلب با یک نقطه ثبت شده و گاه با سه نقطه.

«ج» همه جا با یک نقطه (ج) ثبت شده.

کاتب گاه روی کاف و گاف همزه گذاشته: نسبت پاکی کند (گ ۲ ر) تویی دستگیر؛

خواجگی اوست (گ ۳ ر)

گاه به جای سرکش کاف و گاف، همزه می‌گذارد: لز دو جهان (کز دو جهان) (گ ۴ ر)؛ لوهراو (گوهر او)؛ لوهری از (گوهری از)؛ لر نشدی (گر) (گ ۴ ر)

در ضبط «همزه و ی» شیوه‌های متفاوتی دارد:

به جای «تویی»، «تویی» (حرف‌های سوم و چهارم بی‌نقطه) ضبط کرده (گ ۴ ر)
گاهی پس از مصوت بلند «آ» به جای یای بدل از کسره اضافه، همزه می‌گذارد: غوغاء خواب (گ ۱۸ پ)

به جای مصوت بلند «ای» پس از های غیرملفوظ، روی های غیرملفوظ همزه می‌گذارد: روح تو پرورده (پرورده‌ای) (گ ۴ ر)

گاهی به جای «ی» همزه می‌گذارد: با توء تنها (توی تنها) (گ ۱۹ ر)

روی «ی» در مواردی همزه می‌گذارد: مایده (گ ۳ پ)

گاهی زیر سکشیده، سه نقطه گذاشته است.

گاهی به جای «که»، «کی» نوشته است: دید بجمی کی خیالش نبوذ (گ ۴ ر)

۶. نسخه کتابخانه ملی پاریس (F) با شماره 580 Suppl. Pers.

خمسه در ۳۳۶ برگ.

خط: نسخ.

کاتب: محمد عبداللطیف محمد العقاقیری الشیرازی (گ ۳۳۵ پ).

تاریخ کتابت: ۷۶۷ هجری.

محل کتابت: شیراز.

در انجامة اقبال‌نامه تاریخ چهارشنبه اول ذی حجه ۷۶۷ درج شده است. (گ ۳۳۵ پ)

مخزن الاسرار در ۲۹ برگ، پس از سه صفحه نخست که هر صفحه کتیبه‌ای در بالا و کتیبه‌ای

در پایین صفحه دارد، هر صفحه ۲۱ سطر در چهار ستون دارد.

در مجموع مخزن شامل ۲۱۳۹ بیت است.

صفحات جدول‌کشی شده‌اند. عنوان‌ها در وسط صفحه (ستون ۲ و ۳) با زر نوشته شده‌اند و

گاه با لاجورد.

عنوان‌ها کوتاه‌اند. برای حکایت‌ها به کلمه «حکایت» اکتفا شده‌است.